

ŞƏHLA TAHİRQIZI
Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi
kafedrasının müəllimi

MÜƏLLİFLİK HÜQUQUNUN OBYEKT VƏ SUBYEKTLƏRİ

I məqalə

Bütün dövrlərdə cəmiyyətin sivilizasiyalılığının başlıca göstəricilərindən birini həmin cəmiyyətdə elm, mədəniyyət və texnikanın inkişafına verilən diqqət təşkil etmişdir və bu gün də təşkil etməkdədir. Son nəticədə cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi problemlərin uğurlu həlli də cəmiyyətin intellektual potensialının və onun mədəni inkişaf səviyyəsinin nə dərəcədə yüksək olmasından asılıdır. Öz növbəsində, elm, mədəniyyət və texnika yalnız zəruri hüquqi şərtlər də daxil olmaqla, müvafiq şərtlər mövcud olduqda dinamik şəkildə inkişaf edə bilər. Şübhəsiz, onların sırasına cəmiyyətdə təşəkkül tapan əmtəə-pul münasibətlərinə adekvat olan normativ qaydaların qanunvericilikdə təsbitini də aid etmək lazımdır.

İlk növbədə, bütün keçmiş Sovet İttifaqında olduğu kimi, Azərbaycanda da intellektual mülkiyyətin mühafizəsi haqqında xüsusi qanunlar yox idi və nəzərdən keçirilən sahədə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi, əsasən, qanun qüvvəli aktlarla tənzimlənirdi. Bu baxımdan yeganə istisnayı xüsusi qanunda, 60-cı illərin ortalarından etibarən isə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində cəmləşdirilmiş müəllif hüququ normaları təşkil edirdi.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra intellektual mülkiyyətin mühafizəsi sahəsində yaranmış böhranlı vəziyyət bütövlükdə aradan qaldırılmış, və ənənəvi qorunma obyektlərinin istifadə üsulları dəyişilmiş, yeni obyektlər əmələ gəlmiş, istifadə etmə özlü-özlüyündə global xarakter daşımağa başlamışdı.

Müəlliflik hüququ obyektinin əlamətləri. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir ki, yaradıcılıq məhsulu olan elmi əsərlər, bədii ədəbiyyat və incəsənət əsərləri təyinatından və ifadə edilməsi üsullarından asılı olmayaraq müəlliflik hüququ obyektləridir. Bu təyinat çox həcmli olub,

müəlliflik hüququ obyektinin çoxlu sayda əlamətlərini əhatə edir. Bundan başqa, bir sıra əlamətlər qanunun bir neçə digər maddələrində də göstərilmişdir.

1. "Əsər" anlayışı müəllifin yaradıcılıq məhsulu kimi, bir neçə yüzillik əvvəl meydana gəlmişdir, lakin müasir qanunçuluq onun dəqiq tərifini verməmişdir. Bunun səbəbi odur ki, əsər mürəkkəb, çoxplanlı obyektədir və bu və ya digər mənalandırmada ilk planda onun bir neçə xarakteristikası verilir.¹ Məsələn, V.Serebrovskinin verdiyi tərif belədir: "Əsər – yaradıcılıq fəaliyyəti nəticəsində alınan, insanın qavrama imkanlarına uyğun ifadə edilən və təqdimat (yayılma) formasına malik olan ideyaların, fikirlərin və obrazların məcmuudur". Bu tərifdə başlıca olaraq, əsərin hüquqi mühafizə obyektini kimi xarakteristikası verilir.

2. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 5.1-ci maddəsinə əsasən, müəlliflik hüququ təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış, obyektiv formada mövcud olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir [1]. Sahələr ənənəyə uyğun olaraq belə göstərilmişdir, əslində isə onların konkret sərhədi yoxdur. Həqiqətən, müəlliflik hüququ üçün elmin, ədəbiyyatın və incəsənətin sərhədlərini dəqiq şəkildə müəyyən etmək çox mürəkkəbdir.

Bundan başqa, məntiqin əsas tələbi olan bölgünün bir əsasda olması prinsipi burada pozulmuş olur. Əslində, burada çoxplanlı anlayışın olması tamamilə aydındır. Onu demək kifayətdir ki, müəyyən obyekt eyni zamanda, bu terminlərin müxtəlifliyi ilə xarakterizə edilə bilər. Məsələn, əsər eyni zamanda həm bədii, həm də elmi əsər ola bilər (fəlsəfə sahəsində bu hal çox müşahidə edilir). Digər obyektləri vahid bir kateqoriyaya daxil etmək çətindir. Eləcə də, teatr pyesini həm incəsənət, həm də ədəbiyyat əsəri hesab etmək olar. Bu terminlər müəlliflik hüququnu digər müstəsna hüquqlardan fərqləndirməyə imkan vermir. EHM-lər üçün proqramlar hazırda müəlliflik hüququ obyektidir. Lakin fərqləndirmək çox çətindir ki, proqram elmi əsərdirmi, ədəbiyyatdırmı, yoxsa incəsənətdirmi. Çünki bəzi hallarda proqramın yazılması riyazi

Qeyd: ¹ Əsərin müxtəlif tip əlamətləri aşağıdakı əsərlərdə verilmişdir: Красовчикова О.А. Единство и дифференциации правовых форм творческих отношений // Проблемы советского авторского права.-М.1979.-С.55; Серебровский В.И. Вопросы советского права.-М., 1956.-32с.

biliklər tələb etməyə bilər. Bəzi qanunvericilikdə EHM-lər üçün proqramlar ədəbi əsər hesab edilir. Lakin bu cür yanaşmanın mənfi cəhətləri də vardır. Beləliklə, yuxarıda deyilən terminlər məhdudlaşdırılaraq ayrılıqda deyil, insan fəaliyyətinin müəyyən sahəsini ifadə etmək üçün məcmu halda götürülməli və orientir rolunu oynamalıdır.

3. Əsər yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi (məhsulu) olmalıdır. "Yaradıcılıq" anlayışı ilk baxışdan kifayət qədər aydın olsa da, onun tərifini vermək çətindir. S.I.Ojeqovun rus dilinin izahlı lüğətində, eləcə də, "Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti"nin birinci cildində "yaradıcılıq" "məhiyyəti etibarilə yeni mədəni və maddi dəyərlərin yaradılması prosesi" kimi izah edilmişdir.

Hüquqa dair bir sıra ədəbiyyatlarda "yaradıcılığa" belə tərif verilir: "Yaradıcılıq öz unikalığı, təkraredilməzliyi, orijinallığı ilə fərqlənən və keyfiyyətcə yeni olan insan fəaliyyətidir" [3]. Burada nəticənin xarakteristikası ön planda verilmişdir. Bununla birlikdə, yadda saxlamaq lazımdır ki, burada fəaliyyətin bir proses kimi xarakteristikasından söhbət gedir. Heç də hər zaman əvvəldən təsəvvür etmək olmur ki, yaradıcılıq nə ilə qurtaracaq və müəllifin müəyyən nəticəyə gəlməsi mümkün olacaqmı. Buna görə də, müəllifdən yaradıcılıq nəticələrini qısa vaxtda tələb etmək olmaz. Yaradıcılıq prosesi illərlə davam edə bilər. Odur ki, nəticənin xarakteristikası keçmiş illərdə baş vermiş fəaliyyətin xarakteristikasına təsir edə bilməz. Müəlliflik hüququnda belə məntiqsizliyin səbəblərini göstərəkən qeyd etməliyik ki, müəlliflik hüququna cəmiyyətdə əsərlərin varlığı ilə bağlı olan bütün münasibətləri əhatə etməyə cəhd edilmir.

Qismən, hüquqi tənzimləmə çərçivəsində əsər yaradılmasının daxili prosesi nəzərə alınmır, bu proses isə əslində, yaradıcılıqdır. Buna görə də hüququ tətbiq edənənin real imkanı qalmır ki, əsərin yaradılmasına səbəb olan fəaliyyəti birmənalı tərzdə xarakterizə etsin. Belə olduqda bütün mübahisəli hallarda əsər təcrübi olaraq yeganə universal göstəriciyə çevrilir. Təsəvvür edilir ki, əsərin yeniliyi müəllifin yaradıcılıq fəaliyyətini xarakterizə edir və belə halda ideya əsas götürülür. Lakin yadda saxlamalıyıq ki, belə meyarların konkret olmaması, qeyri-müəyyənliyi bir sıra konkret məsələlərin həllini məhkəmənin öz üzərinə qoyur. Bu və ya digər hallarda məhkəmə müəllifin fəaliyyət xarakterini

də nəzərə alacaqdır.

Təsadüfi deyil ki, anqlo-sakson məhkəmə təcrübələrində əsərin xarakteristikasına dair yuxarıda dediyimiz traktovka (qorunan əsər orijinal olmalıdır) başlıca meyar kimi götürülmür. Burada müəllifin fəaliyyətinin xarakteristikasına daha çox diqqət verilir. Məsələn, əsər o zaman orijinal hesab edilir ki, müəllif əsəri yazarkən "bacarıq, düşüncə və əmək" sərf etsin, yaxud əgər əsər "alın təri" ilə yazılmışdırsa, "seçmə, qiymətləndirmə, yoxlama" prosesləri əsərdən aydın başa düşülsün. Bu ölkələrdə faktiki olaraq əsərdə ideyanın və onun ifadə formasının orijinal olması tələb edilmir. Ancaq əsərin köçürmə olmadığı və bilavasitə müəllif tərəfindən yaradılması əsas götürülür.

4. Əsər təyinatından asılı olmayaraq hüquqi qorunma dairəsində olur. Əsərin hansı sahəyə aid olması, onun hansı fəaliyyət sahəsində istifadə ediləcəyi, əlaqədar sahənin aktuallığı, yaxud qeyri-aktuallığı nəzərə alınmır. Bu prinsip qismən ifadə edir ki, hətta utilitar təyinatlı obyektlərdə də (məişətdə işlənən predmetlər, memarlıq tikintiləri və s.) müəlliflik hüququnu inkar etmək yolverilməzdir. Belə obyektlərin istifadəsi zamanı dəyişiklik edilməsi ancaq müəllifin razılığı ilə edilə bilər.

5. Əsər məna dəyərindən, məziyyətlərindən asılı olmayaraq qorunur. Bu əlamət əvvəlki ilə sıx bağlıdır. Əsər öz təyinatına uyğun ola bilər, yaxud hər hansı real təyinata uyğun gəlməyə bilər. Hər iki halda əsər qorunur. Eyni zamanda, əsər "ictimai fayda" baxımından qiymətləndirilməsinə görə də hüquqi mühafizədən məhrum edilə bilməz. Hətta müəyyən tarixi şəraitdə əsər cəmiyyət üçün ziyanlıdırsa, yenə də müəlliflik hüququ ilə qorunur. Müəllifin uğursuz yaradıcılıq məhsulu olan əsər də müəlliflik hüququ ilə qorunacaqdır.

6. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-2-ci maddəsinə əsasən, əsər obyektiv formada mövcud olmalıdır. 5-2-ci maddə maddi forma kimi aşağıdakıları göstərir:

- yazılı (əlyazması makina yazısı, not yazısı və s.)
- şifahi (kütləvi çıxış, kütləvi ifadə və s.)
- səs və ya videoyazılma (mexaniki, maqnit, rəqəmli, optik və s.)
- təsviri (rəsm, eskiz, şəkil, plan, cizgi, kino-, tele-, video-, yaxud fotokadr və s.)

- həcmli-fəzavi (heykəl, model, maket, tikili və s.)

Bu siyahı ancaq nümunəvi xarakter daşıyır, obyektiv formada ifadə olunan digər tip əsərlər də buraya aid edilə bilər [1; 2].

"Obyektiv forma" anlayışının müxtəlif traktovkası (izahı) ola bilər. Əsərin hüquqi qorunmaya təqdim edilməsində vacib roluna görə bu anlayışın bir neçə meyarı müəyyən edilməlidir.

Adətən bir qayda olaraq, iki meyar əsas götürülür: əsərin təkrar nümayiş etdirilməsi, surətinin alınması və insanın hiss orqanları ilə qavranılması.

Təkrar nümayiş etdirilmə, yaxud surətinin alınması meyarı dünya müəlliflik hüququna dair tədqiqatlarda kifayət qədər araşdırılmışdır. Tədqiqatçıların yekdil fikrinə görə, əsərin obyektiv formaya malik olması onu təkrar nümayiş etdirmək, surətini almaq, yəni təkrar istehsal etməyin mümkün olmasıdır. Buradan da hər hansı maddi daşıyıcıda olmayan əsərlər də hüquqi qorunma obyektinə ola bilər. Həqiqətən, əgər əsər maddi daşıyıcıya yazılmayıbsa, onun identikliyi təyin etmək mümkün deyil. Belə halda onu dinləyən, qəbul edən insanların yaddaşına əsaslanmaq lazım gəlir. Bununla yanaşı, belə mövqe bir sıra çatışmazlığa malikdir. Bu və ya digər səbəblərə görə, bir çox əsərlər bilavasitə hər hansı daşıyıcıya malik olmadığına, ancaq ifadə edildiyinə görə hüquqi mühafizədən məhrum olur.

Bununla əlaqədar olaraq, belə bir fikir irəli sürülmüşdür ki, obyektiv forma həm də əsərin təkrar nümayiş, yaxud istehsal edilməsində də özünü göstərməlidir. Məsələn, əgər əsər ifadə edilmişdirsə, təkrar edilə bilər. Faktiki olaraq bu, onu ifadə edir ki, təkrar göstərmə, nümayiş nöqtəyi-nəzərindən əsərin obyektiv formasının qiymətləndirilməsinin mənası yoxdur. Burada başlıca meyar müəllifin hansı yolla olsa öz yaratdığını göstərməsidir, ifadə etməsidir.

Göstərilən yanaşmada müəyyən meyarların ayrılması vacibliyi ona gətirib çıxardı ki, tədqiqatçılar əsərin obyektiv formaya malik olmasını onun hiss orqanları tərəfindən qəbul edilməsi, qavranılması meyarı ilə də müəyyənləşdirməyi əsas göturdülər. Xüsusilə, anqlo-sakson ölkələrdə bu meyar kifayət qədər yayılmışdır. Bu halda əsərə o vaxt mühafizə hüququ verilir ki, o, qavranılma imkanına malik olsun. Burada əsərin maddi daşıyıcıda fiksasiya olunub-olunmaması nəzərə alınmır. Əsas məsələ onun ifadə edilməsi, nümayiş və göstərilməsinin hiss orqanları vasitəsilə

qavranılmasıdır.

Hətta əgər əsər göstərilən meyarlara görə müəlliflik hüququ obyektinin təyinatına uyğun olsa da, bəzi hallarda Azərbaycan müəlliflik hüququ qanununun çərçivəsindən kənar qalacaqdır. Əsərin Azərbaycan müəlliflik hüququnun təsiri altına düşməsi üçün onun Azərbaycan vətəndaşları, yaxud Azərbaycan ərazisi ilə bağlılığı da vacib meyar kimi götürülə bilər. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq müəlliflik hüququ aşağıdakılara şamil edilir:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan və ya Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yeri olan fiziki şəxsin, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxsin müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquqlara malik olduğu elm, ədəbiyyat və ya incəsənət əsərləri, ifalar və fonogramlar;

- Azərbaycan Respublikası ərazisində ilk dəfə dərc edilmiş (buraxılmış) elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri və ya fonogramlar. Əsər və fonogram Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar ilk dəfə dərc edildikdən (buraxıldıqdan) 30 gün keçəndək Azərbaycan Respublikası ərazisində dərc edildikdə Azərbaycan Respublikasında da ilk dəfə dərc edilmiş (buraxılmış) sayılır [1].

Ədəbiyyat

1. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 1996-cı il, 23 oktyabr // *Azərbaycan qəzeti*, 1996, 24 oktyabr.

2. Isayev N. Müəllif hüququnun obyektləri // «Hüquqi dövlət və qanun», 2005, №8; 9.

3. Гаврилов Е.Л. Советское авторское право. Основные положения и тенденции развития. – М., 1984.-с. 83.: Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права.-М.1956.-с.43.

Шахла Тахир кызы

Объекты и субъекты авторского права

1-ая статья

РЕЗЮМЕ

С статье говорится об объектах и субъектах авторского права. Соответственно дается обзор ныне действующему законодательству Азербайджанской Республики в этой области.

Shahla Tahir kizi

*The object and subject rights of authorship
I article*

SUMMARY

In article is spoken about the object and subject rights of authorship. It is given survey according law in force of the Azerbaijan Republic in this sphere at the present moment.

